

HORVÁTH BALÁZS

Kazinczy Ferenc Sallustius-fordítása

A széphalmi mesterről ma általában nyelvújító és irodalomszervező működése jut eszünkbe, kevésbé írói és költői tevékenysége, még kevésbé műfordítói munkássága. Bár úgy gondolta, olyan korban élt, amikor idegen művek magyarra tolmácsolásával tehetné a legtöbbet a magyar nyelvért, átültetései nem kerültek be kanonikus műfordításaink közé. Ironikus módon fordításai közül is legelhanyagoltabb az a műve, amely a legkedvesebb volt számára, és ame-lyen a legtöbbet –közel harmincöt évet– dolgozott. Munkáját hol a Danaidákéhoz, hol Ixión kerekéhez hasonlította, egész életében csiszolta, újra és újra átdolgozta. A mű napvilágra kerülését nem érthette meg, csak posztumusz jelent meg, azóta pedig nem lett több kiadása, így teljes ismeretlenségre kárhoztatott a mű.

INDEX NOMINUM: Kazinczy Ferenc; Sallustius

INDEX RERUM: fordítás; nyelvújítás; archaizálás; római történetírás

„Most Salluston dolgozom, de valaha végre utolsó kézzel. Nekem ő a legkedvesebb minden Római írók között, ’s különösségeit által fogom hozni nyelvünkbe, valahol csak lehet.”¹

Keletkezés

Kazinczy Sallustiusszal —iskolai tananyag lévén— minden bizonnyal tanulmányai során találkozott először, és már iskolaévei alatt legkedvesebb latin *auctora* volt. Egész életében dolgozott Sallustius magyarra ültetésén, melyet legnagyobb, legkedvesebb munkájának tartott.² A római történetíró még fogsága idején kezdi fordítani. Élete alkonyán, pályája végén, 1829-ben így foglalja össze vállalkozásának indítékait:

„Velem vala itt az, kit a’ Róma’ Prosaicusai közt úgy szereték minden mások felett, a’ hogy Rómának Poetáji közt minden mások felett Virgílt szeretém, — Szalluszt. Sok ízben tudakozám magamat, ha Szallusztot lehetne e fordítani hogy a’ fordításon is megmaradjon az a’ régi szín, az a’ néki-saját arc; ’s akkor látám kivált lehetetlennek, midőn őtet magát és fordítójit egymással összehasonlítottam. Itt, e’ dologtalan contemplatióra kárhoztatott üremben megszálla az a’ portentósus gondolat, hogy ha Emília Galottit ’s Klopstocknak némelly Odájit és Messziását mertem, merjem Szallusztot is. Ha el kell is majd égetnem, mint a’ Messziását égettem-el, a’ dolgozás’ fáradsága maga lesz igen gazdag, igen édes jutalmom. Elrettentem a’ gondolatra. De illy gondolatok hatalommal ragadják-meg a’ lelket, melybe

¹ Kazinczy — Gr. Dessewffy Józsefnek. 1819. szept. 13. KAZLEV. XVI. 504.

² Egyebek között: KAZLEV. XVI. 504.

Kazinczy Ferenc Sallustius-fordítása

egyszer bezállottak. Lehetetlen vala kifejtenem magamat belőle. Hozzá fogék, 's — tinta, papiros nélkül!"³

A fordítás mostoha körülményeire így emlékezik vissza egyik későbbi levelében:

„Ott, a' hol nem vala tintám, 's vagy egy szeggel karmolhattam könyveim' fejr papirosaiba holmit, vagy eczetben macerált vasdarabok levélvel irkálhattam, elkezdem dolgozni Sallustot is. Megrezzentve egyszer, a' mit így dolgoztam, semmivé tettem.”⁴

Szabadulása után, minthogy elkobozták, vagy éppen maga semmisítette meg iratait, tartva attól, hogy nem tudja majd később folytatni művét,⁵ emlékezetből leír néhány töredéket,⁶ majd 1802-ben nekiáll a teljes mű fordításának, ehhez pedig Nagy Gábortól kér Sallustius-kiadást,⁷ amit meg is kap. Ezután Kaufmann szerint⁸ munkájában szünet áll be — talán nem volt elégedett a kapott kiadással, ezt erősíti meg a már idézett Telekinek szóló levél is, amelyben beszámol, hogy munkáját akkor fogja folytatni, ha Sallustiusnak „minden jobb kiadásait 's Német, Francia 's Olasz fordításait” megszerzi.⁹ A következő adatunk 1807 novemberéből való, amikor Kézy Mózes küld neki két kiadást Sárospatakról,¹⁰ még ebben a hónapban újra beleveti magát a munkába,¹¹ és decemberben is folytatja.¹² Egy évvel később így emlékezik:

A' múlt Decemberben Catilinát újra dolgoztam, emlékeztetvén reá a' mostani Sallustiusi Idők által, melyekben a' nagyra vágyás' és a pénz' esztelen szerelme sok Katilinákat szül, kik a' Hazát elveszteni készek, csak hogy magokat nagyokká tehessék. Katilína kész, noha mellé hozzá történelmi 's philologiai jegyzéseket is kell dolgoznom, — 's Jugurtha kész lehet nem sokára, ha nyílás esik előttem, hogy úgy a' mint óhajtom, ki eresztethetem. Egy szép álom lépdés lelkem előtt eránta. [...] Sallust érdemli a pompás kiadást.”¹³

Közben Rumytól több ízben nehezen beszerezhető kiadásokat, német fordításokat kér, sőt elolvassa a fordításokról írt német bírálatokat is.¹⁴ Folyamatosan olvassa tehát az újonnan

³ KAZINCZY (2009: 540).

⁴ Kazinczy — Majthényi Lászlónak. 1808. ápr. 30. KAZLEV. XXII. 227.

⁵ „ha egyszer valamit kidolgoztam és az első dolgozás papirosa nincs kezemenél, elakadok 's azt hiszem, hogy többé a' később munkával semmire sem mehetek. Ez cselekedte, hogy Sallustnak fordítását talán soha sem fogom elvégezni, minthogy Brünni fogságom alatt meggy lével és gombostű fokával írogatott kézírásomtól megfosztattam.” Kazinczy — Cserey Farkasnak. 1805. máj. 23. KAZLEV. III. 335.

⁶ Kazinczy — Gr. Teleki Sámuelnek. 1802. aug. 6. KAZLEV. II. 484.

⁷ Kazinczy Nagy Gábornak. 1802. febr. 28. KAZLEV. II. 460.

⁸ KAUFMANN (1898: 315).

⁹ Kazinczy — Gr. Teleki Sámuelnek. 1802. aug. 6. KAZLEV. II. 484.

¹⁰ Kézy Mózes — Kazinczynak. 1807. nov. 21. KAZLEV V. 223.

¹¹ Kazinczy — Nagy Gábornak. 1807. dec. 7. KAZLEV. V. 234.

¹² Kazinczy — Rumi Károly Györgynek. 1807. dec. 17. KAZLEV. V. 248.

¹³ Kazinczy — Majthényi Lászlónak. 1808. ápr. 30. KAZLEV. XXII. 227.

¹⁴ „A Sallust német fordításának recenzióját igen szíves köszönettel vettem. Magam is kiírtam azt a' Hálai Lit. Zeitungból. Nem volt tehát újság előttem.” Kazinczy — Szemere Pálnak. 1809. nov. 28. KAZLEV. VII. 101.

kapott könyveket, bár egy későbbi levelében úgy emlékezik vissza, hogy magát a fordítást már novemberben elvégezte.¹⁵ Ezután a fordítás Kaufmann szerint három évig nem kerül elő a levelezésben,¹⁶ ennek ellenére 1811 tavaszán arról ír, hogy csiszolgatja művét,¹⁷ majd nyáron olyan kiadást kér Berzsenyitől, „mellyben a' Fragmentumok is megvannak”¹⁸ Eközben kézhez kapja az időközben kiadott Szentgyörgyi által fordított Sallustiuszt is, melyről vegyes véleménye van,¹⁹ de mindenképp fel akarja használni saját fordításához:

„Most újra dolgoztam [Catilinát], 's szóról szóra összevettem a' Szent-Györgyi fordításával, mellynek ismerem érdemeit, de róla kéntelen vagyok azt is mondani, hogy Auctorát nem kevés helyeken éppen nem értette.”²⁰

Újra átdolgozza sajátját, de még mindig nem elégedett.²¹ Ennek ellenére év végén — mikor Kis Jánosnak részleteket küld a műből — úgy gondolja, hogy 1812-ben már kiadhatja, közvetlenül Gessner-fordításának javított változata után.²² Decemberben új Sallustius-kiadást kap, és tudomást szerez egy spanyol fordításról, amit mindenképpen meg akar szerezni, hogy felhasználhassa.²³ 1813 tavaszán újra átdolgozza a fordítást, Kazinczy beszámolója szerint fia születésének pillanatában is Sallustiuson dolgozik:

„Tegnap elkezdtem Sallustomat újra dolgozni. Hány ízben dolgoztam azt újra meg újra! De Sallust ennyi munkát érdemel. Én mindég új gyönyörűséget lelek olvasásában, fordításában.”²⁴

„Máj 30dikán én épen Cátónak Caesar ellen mondott felséges Beszédét fordítgatám újra Sallustiusból, midőn feleségem [...] általméne a' szomszéd szobába, 's egy óránál kevesebb idő alatt a' Napam kijő tőle, 's valamit mond, a' miből én csak ezt értettem: einen Sohn. Egyszerre kiáltám a Paulus Aemilius két szavát: Accepto Augurium! A Cátó Beszédire emlékezvén, 's azt az áldást adtam a' fiamnak, hogy vajha ő is mindenek felett szeresse a' Virtust és a' Hazát.”²⁵

Egy 1814-es leveléből arról értesülünk, hogy Trattner János Tamás, a kor ismert nyomdásza és mecénása kiadná minden művét, ezt Kazinczy igen nagy örömmel fogadja,

¹⁵ KAZLEV. IX. 2.

¹⁶ KAUFMANN (1898: 317).

¹⁷ Kazinczy — Döbrentei Gábornak. 1811. ápr. 21. KAZLEV VIII. 462., Szemere Pál — Kazinczynak. 1811. jún. 27. KAZLEV VIII. 607.

¹⁸ Kazinczy — Berzsenyi Dánielnek. 1811. jún. 17. KAZLEV VIII. 607.

¹⁹ „Ez sok helyt jobb, mint remélni mertem: de találtam oly helyekre is, a' hol kevesebb mint gondoltam” Kazinczy Ferenc — Horvát Istvánnak. 1811. jún. 22. KAZLEV VIII. 601.

²⁰ Kazinczy — Gr. Dessewffy Józsefnek. 1811. júl. 6. KAZLEV IX. 2.

²¹ Kazinczy — Döbrentei Gábornak. 1811. júl. 6. KAZLEV IX. 3.

²² Kazinczy — Kis Jánosnak. 1811. okt. 18. KAZLEV IX. 116.

²³ „látom, hogy a' Don Gábríel Sallustja nem csak szép nyomtatás, hanem excellens Kiadás is. Én az enyémet ki nem adom, míg ezt a' Spanyol körül nem tekintem.” Kazinczy — Döbrentei Gábornak. 1811. dec. 24. KAZLEV IX. 189.

²⁴ Kazinczy — Sipos Pálnak. 1813. máj. 25. KAZLEV X. 388.

²⁵ Kazinczy — Szentgyörgyi Józsefnek. 1813. jún. 3. KAZLEV X. 405.

Kazinczy Ferenc Sallustius-fordítása

de Sallustiusát még „készületlennek” tartja.²⁶ Ennek ellenére úgy tűnik, mégsem dolgozik rajta, és az 1813-as változat „hat évig érintetlenül fekszik [...] asztalfiókjában.”²⁷ Valószínűleg helytálló Szörényi László felismerése, miszerint „ez a látszólag néma korszak érleli meg Kazinczyban azt a gondolatot, hogy Sallustius is felvonultassa ortológus ellenfelei le- vagy meggyőzésére.”²⁸ És valóban, ekkor találkozunk először azzal, hogy a saját nyelvújításait a *novator verborum* és más antik szerzők tekintélyével igazolja.²⁹ Miskolczy Ambrus szerint ekkortájt, 1815-ben kezd kialakulni a Döbrentei Gáborral való konfliktus, épp Kazinczy Sallustius-fordítása kapcsán.³⁰ Egy levélre hivatkozik,³¹ amely eredetileg az Athenaeumban jelent meg 1815-ös keltezéssel, ám valószínűleg sajtóhibás a keltezés, hiszen a levél tartalma és belső érvek egyértelműen mutatják, hogy az tíz évvel későbbi.³² Ezt az is megerősíti, hogy Kazinczy 1824 előtt egyáltalán nem említi a vitát, utána azonban igen sűrűn. Az viszont bizonyos, hogy 1826 tavaszán gróf Dessewffy Józsefnek megmutatja Sallustius- és Cicero-fordításait, sőt, összevetik az „Originállal és a’ Thyvoine francia fordításával [...] [és] a’ sok német fordításokkal is”³³ — jót mulatva azon, hogy a francia fordításban „Caesar és Cato a’ Patres Conscriptiket mindég *Messieurs*-eknek tituláztatja”, és „in secunda persona is mindég *Vous*.”³⁴ Kazinczy fordításai megnyerik Dessewffy tetszését, különösen a Cicerótól van elragadtatva,³⁵ és erre Kazinczy roppant büszke is.³⁶ A fordítást 1819 tavaszán veszi elő újra, s dolgozza át, az évben kétszer is:

„A’ Neologismusok’ Apológiája engem Sallustra emlékeztete, ’s így hat eszt. oltá nem illetett Sallustomat kedvem jöve megtekinteni. Alig olvastam-el két ivet, ’s tollhoz nyúltam, ’s újra egészen lefordítottam. Végére jutván, ’s megtekintvén az új fordítást, láttam, hogy újra le kell fordítanom, ’s azt még e’ holnapban fogom. Bizony én is elmondhatom a’ mit ott Cátó: Qui

²⁶ „Örömmel fogadtam Trattner Úrnak azon ajánlását hogy munkáimnak minden osztályait kiadandja. [...] Egyedül Verseim és Sallustom tartatik általam, más szándékra. Azonban azokat is örömet fogom a maga idejében Trattner Úrnál ’s a’ Trattner Úr költségén kiadni.” Kazinczy — Helmezy Mihálynak. 1814. jan. 5. KAZLEV. XI. 169.

²⁷ KAUFMANN (1898: 317).

²⁸ SZÖRÉNYI (2010: 115).

²⁹ „Cicero, Livius, Sallust, Terentz, Plautus, Virgil, Horatz, Tibul, Catul, ’s később Tacitus nem egy-formán írtak, ’s némelyeké tele van neologismusokkal” Kazinczy — Sipos Pálnak. 1815. márc. 3. KAZLEV. XII. 428.

³⁰ MISKOLCZY (2009: 758).

³¹ Kazinczy — Ponori Thewrewk Józsefnek. 1815.[?] júl. 23. KAZLEV. XIII. 45.

³² KAZLEV. XIII. 527 (2948-as levélhez írott jegyzet).

³³ Kazinczy — Pápay Sámuelnek. 1816. máj. 14. KAZLEV. XIV. 189.

³⁴ Kazinczy — Helmezy Mihálynak. 1816. máj. 16. KAZLEV. XIV. 197.

³⁵ „’s felém nyújtá-ki a’ Catilina ellen mondott 3ik Oratiót, ’s felkiálta: «Barátom neked ez a’ legjobb munkád; úgy adod Cicerót, hogy a’ magyarban egészen megvan az ő Periodenbauja.»” *u.o.*

³⁶ „Egy Dezsőffynek javalása megérdemli hogy azzal kevélykedjünk. Ő a’ ’Classicusokat úgy érti a’ hogy érteni kell, ’s ízlése mívelt.” Kazinczy — Pápay Sámuelnek. 1816. máj. 14. KAZLEV. XIV. 189.

mihi atque calamo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam”³⁷

A következő esztendőben többeknek arról számol be, hogy művét nyomtatás alá készíti,³⁸ és még az év folyamán megjelenhet, ha talál „nyomtatót.”³⁹ Ennek ellenére 1821-ben is tovább javíttatja, de mégsem elégedett:

„Sallust most jobb mint volt, de mi az a’ Római Originális mellett? Szélllyel tépném valamikor a’ kettőt összevonom. Ciceróm inkább kiállja az összevonomlást. Szüntelen igazgatok rajta, ’s azon leszek, hogy ez idén kiereszthessem mind a’ kettőt.”⁴⁰

1822 nyarán megírja *Előbeszédét* Sallustiushoz,⁴¹ év végén megint újradolgozza a fordítást, „de már most nyomtatás alá”⁴², hogy a következő évben megjelenhessék. Kis János, Guzmics, Dessewffy József, és Majláth sürgetik, utóbbi szerint a magyar írók csak ilyen művekből tanulhatnak művésziesen írni.⁴³ A munka kész, de egy hónappal később azt írja, hogy „addig azonban sajtó alá nem megyen, míg bizonyos segéd munkát nem kapok.”⁴⁴ *Előbeszédét* 1824 elején elküldi gróf Dessewffy Aurélnak,⁴⁵ és még tavasszal kinyomtatják Kassán.⁴⁶ Ebben igen részletesen kifejti fordítással kapcsolatos irányelveit, részletesen elemzi Sallustius nyelvét, stílusát, összehasonlítva Ciceróval, Tacitusszal, bemutatja a különböző német, francia, spanyol fordításokat. Ez évben kezdi kritizálni a fordítást Döbrentei Gábor,⁴⁷ azzal vádolva, hogy nem érthető, nem elég magyaros, és hasonló gondolatokat fogalmaz meg Döme Károly is.⁴⁸ Szintén ebben az évben új Sallustius-t kap, valamint a hón áhított spanyol fordítást:

„Jankovics Miklós, nekem megküldé a’ Sallust Codex Membranaceusát, melly Hunyadi Mátyás Királyunké volt; az első lapon címere. Megküldé a’ Spanyol Kir. Herczeg pompás fordítását is. Azt tegnap estve vevém. Képezed hogy az nekem most minden időmet el fogja rabolni.”⁴⁹

³⁷ Kazinczy — Kis Jánosnak. 1819. júl. 20. KAZLEV. XVI. 462. Az eredeti helyen természetesen *animo meo* ’lelkemnek’ szerepel, ezt cseréli ki Kazinczy *calamo meo* ’pennámnak’ szóra (SAL. Cat. 52, 8).

³⁸ Kazinczy — Cserey Miklósnak. 1810. febr. 4. KAZLEV. XVII. 49.

³⁹ Kazinczy — Kis Jánosnak. 1810. ápr. 10. KAZLEV. 135.

⁴⁰ Kazinczy — Gr. Dessewffy Józsefnek. 1821. febr. 4. KAZLEV. XVII. 392.

⁴¹ Kazinczy — Döbrentei Gábornak. 1822. jún. 18. KAZLEV. XVIII. 93.

⁴² Kazinczy — Guzmics Izidornak. 1823. nov. 19. KAZLEV. XVIII. 448.

⁴³ KAZLEV. XVIII. Bevezetés XLII.

⁴⁴ Kazinczy — Guzmics Izidornak. 1823. dec. 20. KAZLEV. XVIII. 470.

⁴⁵ Kazinczy — Gr. Dessewffy Aurélnak. 1824. febr. 9. KAZLEV. XIX. 31-39.

⁴⁶ KAZINCZY (1824). Ez az *Előbeszéd* nem azonos a 1836-os kiadásban megjelent *Előszóval*.

⁴⁷ „Maga az engem szerető Döbrentei is inte minap, hogy nem jó a’ mit csinállok.” Kazinczy — Guzmics Izidornak. 1824. febr. 26. KAZLEV. XIX. 54.

⁴⁸ Döme Károly — Kazinczynak. 1824. máj. 23. KAZLEV. XIX. 133.

⁴⁹ Kazinczy — Toldy Ferencznek. 1824. ápr. 20. KAZLEV. XIX. 120.

Kazinczy Ferenc Sallustius-fordítása

1826-ban kezd újra arról írni, hogy kétféle fordításban készíti el Sallustiuszt:⁵⁰

„Gr. Mailáth a' szót arra tevė, hogy csodálkozva érté tőlem, mit akarok Szallusztal. Egy időben adom két fordítását; egyikét a' régi színben, 's szalluszi arczban, a' másikat gut französisch, azaz a' hogy a' Döbrenteyek akarják — zsíros szájú magyar paraphrasisban, hogy folyjon a' beszéd, 's ne legyen rajta épen az, a' mi Szallusztban legbecsesebb.”⁵¹

Guzmics, Majláth, Toldy tovább siettetik a kiadást,⁵² sőt, Guzmics ki is adná a művet előfizetésben,⁵³ ami nagy megtiszteltetés Kazinczynak. 1827 nyarán azt írja, hogy „Szalluszt régen nem vala kezemben”,⁵⁴ barátai tovább sürgetik, de csak halogatja a kiadást,⁵⁵ noha „Szallusztanak 1828. nyomtatva kell lenni”.⁵⁶ 1829-ben pereit Pestre szólítják, de ahogy ideje engedi, itt is dolgozik a nagy művön,⁵⁷ mi több, új kiadásokat, s francia fordításokat kér Bártfay Lászlótól,⁵⁸ hogy aztán év végén újra átdolgozza sajátját,⁵⁹ és a következő másfél esztendőben tovább csiszolgassa. Levelezésében az utolsó említése 1831. április 6-án van: „valaha Szallusztot és Cicerót is ki fogom adni.”⁶⁰

Toldy 1831 tavaszán adja ki Kazinczy *Poetai Munkáit*, és a következő évre tervezi a Sallustius- és Cicero-fordítást, és ezt csak a széphalmi remete nyár végi halála akadályozza meg.⁶¹ A kézirat néhány évig fiókban hever, majd az Akadémia megbízza Toldyt és Bajzát, hogy rendezzék sajtó alá a két fordítást az újonnan induló *Római classicusok magyar nyelven* sorozat első két kötete számára. Sallustius végül 1836-ban jelenik meg, majd egy esztendőre rá Cicerót is kiadják.

⁵⁰ KAUFMANN szerint ekkor vetődik fel benne először ez az ötlet, azonban, már 1811-ben ír erről: „Elfelejttem mondani, hogy Sallustot én két fordításban adom ki, az egyik szorosabb, a' másik francia izlésű az az tág és cifra fordításban lesz.” Kazinczy — Kis Jánosnak. 1811. okt. 18. KAZLEV. IX. 118.

⁵¹ Kazinczy — Guzmics Izidornak. 1827. jan. 1. KAZLEV. XX. 174

⁵² „Vajha betöltenéd minél előbb közös óhajtasunkat, és Sallustot meg Horáczt kiadnád!” Toldy Ferencz — Kazinczynak. 1826. okt. 25. KAZLEV. XX. 137.

⁵³ Guzmics Izidor — Kazinczynak. 1827. jan. 1. KAZLEV. XX. 173., 1827. márc. 5. KAZLEV. XX. 218.

⁵⁴ Kazinczy — Cserey Miklósnak. 1817. júl. 10. KAZLEV. XX. 312.

⁵⁵ „Rajta leszek, hogy vehessetek Szallusztomat, mert óhajtanám, hogy Stettner tegyen jegyzéseket rá, míg magam megérkezem. De azon mindég talállok törlést-kívánóra.” Kazinczy — Toldy Ferencnek. 1828. jan. 4. KAZLEV. XX. 447.

⁵⁶ Kazinczy — Toldy Ferencznek és Zádor Györgynek. 1828. jan. 1. KAZLEV. XX. 446.

⁵⁷ „Miolta Pesten vagyok, Szallusztot ismét újra leírtam, 's most másodszer írom itt. Épen ma végzem be Catilinát.” Kazinczy — Guzmics Izidornak. 1829. márc. 17. KAZLEV. XXI. 28.

⁵⁸ Kazinczy — Bártfay Lászlónak. 1829. nov. 6. KAZLEV. XXI. 141.

⁵⁹ Kazinczy — Toldy Ferencznek. 1829. dec. 31. KAZLEV. XXI. 186., „Újra fordítom Szallusztot” november 2-ai naplóbejegyzés. KAZINCZY (2009: 344).

⁶⁰ Kazinczy — Toldy Ferencznek. 1831. ápr. 6. KAZLEV XXI. 522.

⁶¹ KAUFMANN (1898: 320).

Kiadás, kéziratok

A mű tehát 1836-ban jelent meg, kissé igénytelen nyomtatással, Kazinczynak valószínűleg nem tetszett volna a kiadás.⁶² Mindig is igényes, kétnyelvű kiadást képzelt el, illusztrációkkal és kommentárral, jegyzetekkel, az első oldalra pedig a Joseph Kreutzinger festette portréről készült rézmetszet került volna; ezek egyike sem valósult meg. A könyv tartalmazza Kazinczy 30 oldalas bevezetését (*Szalluszt élete; Szalluszt erkölcssei; historiografiai érdeme, beszéde' sajátosságai, kiadásai, fordításai*), a maradék 240 oldalon osztozkodik *Catilína, Jugurtha, Ép töredékek római históriája' könyveiből, valamint C. J. Caesarhoz a ' hon dolgai' eligazítása felől*, valamint tartozik a műhöz egy *Historiai* és egy *Geographiai* mutató is. Utóbbiak nemcsak az oldalszámot mutatják, hanem lexikonszerűen magyarázzák a műben található személyeket és helyeket. Valószínűleg Kazinczy munkája ez is, bár fennmaradt kéziratokban nem találunk hasonló jegyzeteket.

A kiadott művön kívül három kézirat-változatot ismerünk,⁶³ valamint a levelezésben olvasható kisebb részleteket. Ezek a változatok teljes, tisztázott szövegvariánsok, amelyek –ahogy Domonkosi Ágnes megjegyzi–, nem értelmezhetőek egyszerűen a végső alkotás munkapéldányainak, hiszen Kazinczy már 1819-től befejezettnek tartja művét.⁶⁴

Az 1813-as kézirat⁶⁵ a legkorábbi fennmaradt kézirat csak a *Catilinát* tartalmazza, amelyhez hozzákötötték Kazinczy különféle Sallustiuszal kapcsolatos jegyzeteit külföldi fordításokról és kommentárokról, valamint később beszerzendő könyvekről, Hunyadi Mátyás Sallustius-Corvinájáról és Baranyai Decsi János fordításáról. Az 1826-os kézirat⁶⁶ az első fennmaradt teljes változat, tartalmazza a *Historiae* töredékeinek és a két Caesar-levélnék a fordítását is. Az 1829-es változat⁶⁷ Kazinczy Hamlet- és Sallustius-fordítása egybekötve, a 1826-os kézirathoz hasonlóan szintén a teljes fordítás. A végső változat kézírata nem maradt fenn, valószínűleg a sajtó alá rendezés során veszett el.

Kazinczy Sallustiusról

Kazinczy részletesen elemzi a történetíró stílusát az 1826-ban megjelent *Előbeszédében*, a kiadott mű bevezetésében, de leveleiben is találhatunk elszórt megjegyzéseket.⁶⁸ Szerinte „írásainak erő, méltóság, szépség a' bélyege”, „keresve keresé a homályt”, „hogya a homály

⁶² Párhuzamba állíthatjuk az első Gessner-fordítás kiadásával, amely Kazinczynak sohasem tetszett, szerinte „motskosan nyomtatták” a betűket. Bár a tipográfiája összességében szebb, mint a 1788-ban kiadott Gessner, azonban jóval igénytelenebb, mint pl. Dugonics fordítása, annak ellenére, hogy a 25 évvel előbb jelent meg, mint Kazinczyé.

⁶³ Lásd GERGYE (1993: 44; 126; 127).

⁶⁴ DOMONKOSI (1998: 87) A különböző időben keletkezett szövegvariánsok önálló műként kezeléséhez vö. „Minden olyan szövegforrást, amely egy másikkal kapcsolatba hozható, egyenrangúként kell számításba venni, feltárva összefüggéseiket, alakulástörténetüket. A szövegváltozatok önállóak, kontaminációjuk nem engedhető meg.” DEBRECZENI (2011: 26sk).

⁶⁵ MTAK Kt. RUI. 4° 48.

⁶⁶ MTAK Kt. RUI. 4° 47.

⁶⁷ MTAK Kt. K 618.

⁶⁸ KAZINCZY (1836: XVI–XXXII), KAZLEV. IX. 117–120, KAZLEV. XVI. 399–400.

Kazinczy Ferenc Sallustius-fordítása

dísz adjon beszédének”, és „ő maga csinála magának nyelvet”. Érződik benne a „Cátói rusticitás”, és „mestere ’s példánya Thucydides” hatása is,⁶⁹ mégis úgy szól, ahogyan „senki más nem, de meghaladva minden mást”. Ciceróval szemben „darabos”, „czikornyásan” ír, „nyelve verdesett, nem őtet viszi a’ beszéd: ő viszi azt”. „Makacs ízléssel válogatott szavait makacs ízléssel fűzi össze”, „egyesíti a’ mait, az újat, olykor még a’ felejtettet, a’ régen kiholtat is”, Sallustius, aki az „óság penészén kapva kapó”. Gondos munkamódszerét a sajátjával veti össze:

„Sallustnak minden során látszik, hogy ő nem kevesebb gondot fordíta elébb a’ szó megválogatására, ’s ezen válogatás után arra, hogy az a’ szó elől álljon e, vagy középen, vagy hátul, mint magára a’ gondolatra; [...] azt hiszem, [...] hogy ha 24 esztendeig nem gyalulगतott is munkáján, szint annyiszor dolgozott újra meg újra, mint én az ő fordításán.”⁷⁰

Tacitusszal pedig így hasonlítja össze:

Tacitusban inkább érzeteti magát az erő: a’ szépség Szallusztban. Tacitusz fekete, komor, bús: Szalluszt sötét, olykor fekete is, de egész színe vidám; Tacitusz vasból van pörölyözve, erős, nehéz kézzel, de tanúttal, gondossal: Szallusztot a’ legszebb fejérségű márványból erős, de könnyű kéz hozta ki. Amaz egy Hercules: ez egy Apoll.⁷¹

Kiemeli két „tökélyét”: a *brevitast* és a *numerositast*, elemzi szókincsét, az archaikus alakokat, és a görögös szerkesztéseket. Szerinte Sallustius „első rendű arcfestő”, jellemrajza „Van-Dycki festés”, példaként pedig Catilina, Sempronia, Caesar és Cato leírását hozza fel.

De nemcsak Sallustiusról magáról és stílusáról írt, levelezését át és átszövik a különböző antik idézetek, így Sallustiusból valók is, sőt a különböző élethelyzetekre is alkalmazza ezeket metaforaként. Hol a történetíró gondos munkamódszere és a maga fordítói vállalkozása között von párhuzamot, hol Catóhoz hasonlítja saját magát, saját korát pedig így festi le:

„Rendes dolog, hogy a’ Caesarok még akkor is, mikor stípálva vannak a’ Clódiusok számtalan csoportjaik által, minden hatalmasságok érzései mellett is nem szégyellenek a’ gyáva, állhatatlan, fényért-vesző Cicerócskák kegyelmeikért, kullogni. — Sallustiusi időket élünk, érdemes barátom. De így van az, és nem lehet másképen.”⁷²

A fordítás stílusa, szókincsé, szintaxisa

A fordításban Kazinczy általában ragaszkodik a latin mondat szerkezetéhez, nem szolgai módon, de mindig törekedve a sallustiusi *brevitas* elérésére. Ennek ellenére mai szemmel nem olvasható nehezebben, mint más prózai alkotása, vagy a Cicero-fordítása. Megtaláljuk

⁶⁹ KAZINCZY (1836: XX; XXIX).

⁷⁰ Kazinczy — Gr. Dessewffy Józsefnek. 1819. jún. 6. KAZLEV. XVI. 400. Vö. Quintilianus megállapításával: *Sed redeamus ad iudicium et retractemus suspectam facilitatem. Sic scripsisse Sallustium acceperimus, et sane manifestum est etiam ex opere ipso labor.* QUINT. Inst. 10,3,7–8.

⁷¹ KAZINCZY (1836: XXI).

⁷² Kazinczy — Gr. Dessewffy Józsefnek. 1808. ápr. 30. KAZLEV. V. 408.

nála a nyelvújításra jellemző tükörfordításokat (*kijegyzett consul* 'consul designatus', *végbüntetéssel lakoltaták* 'summum supplicium sumebant'), latinos szóvonzatokat (*nagy erejével bíra léleknek testnek* 'fuit magna vi et animi et corporis' békét könyörög, 'pacem orat', a' háborút fogom írni 'bellum scripturus sum'), latinos szólásokat (*magát hazakapá* 'se domum proripuit', *lelket visele* 'animum gerebat', *adósságát elesküdté* 'creditum abiuravit'). Mondatszerkesztéseiben találunk jó néhány *accusativus cum infinitivot* (Catilína fellázíthatni remélte a' városi martalékot; jelen lenni látá), latin mintára gyakran elhagyja a „szól”, „mond” igét, sűrűn alkalmazza a passzívumot, valamint a többes számot egyes szám helyett (*tizenkét helyein, kevés napok*), és néhány helyen visszaadja latin szórendet is (*elefánt harmincz, ló és marha sok; a praetornak, hogy szekrényét hozza el, parancsola*).⁷³

Igyekszik a latin szöveg stilisztikai, retorikai alakzatait is visszaadni, akkor is, ha ez idegen a magyar nyelvtől: gyakran fordítja az *asyndetont*, a *chiasticus* szerkesztést, néhol az alliterációkat is (*tösz tötteket, fögyverrel födi*). A római világhoz kapcsolódó *terminusokat* szinte mindig meghagyja (Consul, Novemberi Kalendák, sestercius, Pontifex — a *patres conscripti* viszont lefordítja Egybe-írt Atyákra).

A sok latinizmus ellenére meg kell jegyeznünk, hogy nem lesz olvashatatlan a szöveg, ennek magyarázatát több okban kell keresnünk: egyrészt a nyelvújítás miatt ezen alakok és szerkesztések tetemes hányada része lett a magyar nyelvnek; másrészt Kazinczy művészi szöveget írt, amelynek megvan a maga szépsége, és össze sem hasonlítható az „aczélpuskák” tankönyv ízű nyelvezetével. Kazinczy fordítói eljárását — Polgár Anikó tipológiáját használva — „rekonstruktívnak” nevezhetjük, mindenféle „domesztikáció” nélkül.⁷⁴

Archaizálás

Sallustius archaizálásának visszaadására Kazinczy tudatosan használta a régi magyar írók szövegeit, elsősorban Baranyai Sallustius-fordítását és Zrínyi műveit, de nem kizárólag. A régi szövegek hatása főként a szókincsben jelenik meg: *folrás* 'flumen', *árússág* 'largitio', *czimbora* 'factio', *csábulás* 'vecordia', *enyészet* 'nyugat', *fenyíték* 'imperium', *intézet* 'consilium', *jelenet* 'prodigium', *zendítés* 'discordia', *áros* 'venalia', *nyomorú* 'misera', *délczeg* 'magnificus', *aszály* 'ardor', *játszodtat* 'ludificati', *szólongat* 'hortatur', stb.⁷⁵ Zrínyi hatását levelezésében is említi:

„Zrínyinek nevét hallván nekem minden vérem megpezdül. Erit ille mihi semper deus. Szebb magyar írók én nem ismerek a' régiek közül, 's szeretnék tanítványa lenni Sallustban.”⁷⁶

Kazinczy másik eszköze az archaikus szín visszaadására, egy sajátos — nyelvjárásban nem mindig adatolt alakokat használó — ö-zés. Recenziójában már Szenczy Imre megjegyzi Kazinczy ö-zésének problémáit, Domonkosi Ágnes pedig egy egész tanulmányt szentelt a

⁷³ OZORAI (1903: 756–760).

⁷⁴ POLGÁR: (2003: 25–47).

⁷⁵ OZORAI (1903: 669–675).

⁷⁶ Kazinczy — Jankovich Miklósnak. 1824. ápr. 19. KAZINCZY: *Levelek* 617sk.

Kazinczy Ferenc Sallustius-fordítása

kérdésnek.⁷⁷ Az 1826-os kéziratban jelenik meg először az ö-zés, annak ellenére, hogy ilyesféle alakok megjelenését elítélte az irodalmi művekben.⁷⁸ Domonkosi kimutatta, hogy az ö-ző alakok nagy része semmilyen nyelvjárásban nem adatolt, nemcsak a zárt [ë], hanem a nyílt [e] helyén is találni ö hangot, néha egészen meglepő alakokat képezve (pl. *csöleköszik, fögyvert, görölyt, förgötögekben, sörg 'sereg', köröskedést, növezötet, röndesöbben, szömötögödör*). Ezek a szavak jórészt csak az 1826-os kéziratban szerepelnek, stíluskísérletként, a kiadott szövegben jóval kevesebb van ö-ző alakokból, inkább csak színesítésként.⁷⁹

Kazinczyt valószínűleg esztétikai szempontok vezették, hogy visszaadja a „régies színt.” A szakirodalom nem idézi, és bár nem Kazinczy tollából származik az alábbi megfogalmazás, de e kérdésben talán megvilágító erejű lehet gr. Dessewffy Aurél levele:

„A' Sallust' archaizmusai, mellyek az eredetinek bájt adnak, a' magyar Sallustnak azt nehezen adhatnak; 's ha, a' mi nem volna talán lehetetlen, azokat magyar archaizmusokkal pótolnók, inkább avult mint újj, inkább szennyes, mint fényes alakban jelenne meg szemünknek. De leírásí' fellyűlmúlhatatlan volta, gondolati' ereje, 's tündöke [!], megmarad, 's szintűgy fog ragyogni magyar mint római nyelven.”⁸⁰

Vagyis –talán– Kazinczy is úgy gondolta, hogy nem feltétlenül valódi, adatolt archaikus nyelvi alakokat kell használnia a „régis szín” visszaadására, hanem elég, ha az olvasó érzi a régies színezetet az író által alkotott fiktív szavakban. Ezt erősíti meg Domonkosi megállapítása is: „[...] miközben felismerte az egységes irodalmi nyelv igényét, érezte azt is, hogy az igazán hatásos és kifejező szépirodalmi szöveg erejét éppen a köznyelvnek elfogadott formáktól és kifejezésektől eltérő, meglepő stíluselemek teremthetik meg.”⁸¹

Kazinczy mint filológus

Bár az intézményesített klasszika-filológia csak a XIX. század közepén jelenik meg Magyarországon, nem árt megemlékeznünk Kazinczyról mint filológusról. A korban példátlan az a rendszeresség és alaposság, amivel Sallustius-fordításán dolgozik. Minden követ megmozgat, hogy megszerezze a különböző modern kritikai kiadásokat, régi nyomtatványokat, kommentárokat, német, francia, olasz és spanyol műfordításokat. Corte alapján kommentárt készített a szöveghez, igaz ez csak a *Catilina* IX. *caput*jáig maradt ránk. Jankovich Miklóstól kölcsönkapja Hunyadi Mátyás egyik Sallustius-Corvináját, majd ezt szóról-szóra összevetette Kunhardt kiadásával, gyakorlatilag elkészítve annak kritikai

⁷⁷ SZENCZY (1839), DOMONKOSI (1998).

⁷⁸ „A magyar *Schriftsprache* [...] idegen, még pedig igen nyilván idegen az archaisáló ö hangtól, úgy hogy annak felvételére még a logikai tekintetek sem bírhatják.” KAZLEV. V. 410. Helytálló Ruzsiczky Éva megállapítása, hogy Kazinczy a nyelvjárási alakokat nem tartotta elég kifinomultnak ahhoz, hogy irodalmi művekben megjelenjenek (idézi DOMONKOSI 1998: 90), azonban a fenti idézetből kitűnik, hogy az ö-zést nemcsak nyelvjárási alaknak, hanem archaizmusnak is tartotta.

⁷⁹ DOMONKOSI (1998: 93).

⁸⁰ Gr. Dessewffy Aurél — Kazinczynak. 1824. márc. 4. KAZLEV. (XIX. 67).

⁸¹ DOMONKOSI (1998: 90).

kiadását. 1824-ben sikerül megszereznie az addig elveszettnek hitt Baranyai Decsi János fordítást, erről recenziót is közöl az *Erdélyi Muzeumban*, valamint felhasználja saját fordításához is. Nemcsak begyűjtötte, de nagyon alaposan ismerte is a különböző idegen nyelvű fordítások érdemeit és fogyatékoságait, és értékelte a változatos fordító elveket is:

„Höck a’ két háborút olly beszédben adja, mintha a’ Friedrich’ és Napóleon’ háborúját beszéléné, balog anachronizmussal Generálist emlegetvén, Commandót, első instantziájú Bírót, ’s Princznek titulázgatván a’ Numídiái Király Ő Felsége fiját. Ha ki belé kapott a’ nyelvbe , de Szallusztot meg nem bírja, [...] folyamodjék a’ Szalluszt’ lelkéhez nem hív, de szavaihoz igen hív [...] hideg Schlüterhez, Herzoghoz és a’ szép zengést rekedt hangon adó tudós Woltmannhoz. A’ melly Olvasó szereti Szallusztznak tömörségét, eleganciáját, de nem kedveli a’ régi színt, mert azt nem tanulta szerethetni, olvassa Szallusztot az olasz Alfériában.”⁸²

Hatástörténet

A fordítás megjelenése után három évvel a premontrei tanár és klasszika-filológus Szenczy Imre közölt alapos ismertetést a munkáról az *Erdélyi Muzeumban*.⁸³ Összességében kedvezően értékeli, elsősorban a sallustiusi stílus átültetéséért, de felrója Kazinczynak, hogy néhol kihagyott részeket. A munkát Szentgyörgyi fordításával is összeveti, egyértelműen Kazinczyét tartva jobbnak.⁸⁴ Arany János még úgy gondolta, hogy iskolai jegyzetnek szánt rövid irodalomtörténetében is meg kell említenie a munkát — „A római remekírók: Cicero, Sallustius fordítása által, mely utóbbin 30 évig dolgozott, erőt kölcsönze nyelvünknek.”⁸⁵ —, de utána már nem sokan foglalkoztak a művel. A *Magyar Könyvtár* sorozatban 1902-ben Wirth Gyula átdolgozásában kiadják a *Catilina összeesküvését*, de ez inkább tekinthető Wirth, mint Kazinczy fordításának.⁸⁶ Darkó Jenő a XX. század elején még ír a műről, így értékelve azt: „a sallustiusi hanghordozást, a *brevitast* és «vétkes» eleganciát annyira elsajátította, hogy e tekintetben néha túltesz mintáján, és ott is alkalmazza hatásos eszközeit, ahol eredetijében ezeket nem találjuk”.⁸⁷ A fordítás mellőzöttségével kapcsolatban talán igaza van Négyesy Lászlónak abban, hogy Kazinczy elkésett a mű kiadásával, a munka „20–30 évvel később [jelent meg], mint mikor teljes hatását kifejthette volna.” Négyesy a késés okát a mostoha viszonyokban és a *correctio*

⁸² KAZINCZY (1836: XXXVI).

⁸³ SZENCZY (1839). Ő maga is termékeny fordítója volt a klasszikus műveknek, azonban már a XIX. századra jellemző filologizáló, szövegű tolmácsolás híve volt, részben e paradigma szemszögéből bírálja Kazinczyt.

⁸⁴ „[...] midőn Sz-Györgyi hideg józansággal jár munkája körül, Kazinczy a’ történész’ szellemében velő ’s vérrel tölti el dolgozatát; midőn amaz száraz betűt ad, melly miatt ízetlen marad a mű, ez erőt nyilvánít ’s kiemeli a’ szépet.” SZENCZY (1839: 424).

⁸⁵ ARANY (1962: 513).

⁸⁶ Részlet a bevezetésből: „Kazinczynak [...] majd minden mondatában van egy-egy olyan találó szó, néha egész kifejezés is, melyet jobbal felcserélni alig lehet. Viszont természetesen alig van benne egy-egy mondat, melyet épp a fönt említettek miatt egészében megtartani lehetett volna a modern fordítónak.” WIRTH (1902: 5).

⁸⁷ DARKÓ (1930: 249).

Kazinczy Ferenc Sallustius-fordítása

túlhajtasában vélte felfedezni.⁸⁸ Az ezredforduló környékén újra íródott néhány tanulmány a méltatlanul elfeledett műről,⁸⁹ és remélhetőleg a készülő Kazinczy életműkiadásban is majdan napvilágra kerül –immáron méltó formában– a széphalmi mester leginkább szeretett munkája. Zárszóként csak Szörényi Lászlót tudom idézni: „Nem nélkülözhetünk irodalmi múltunkból egy remekművet.”⁹⁰

IRODALOMJEGYZÉK

KAZINCZY 1836 = KAZINCZY F.: *C. C. Sallustius' épen maradt minden munkái* (Római Classicusok Magyar Fordításban 1). Egyetemi Nyomda, Buda 1836.

MTAK Kt. K 618. = *Kazinczy Ferenc fordításai*. 1829. K 618. MTA Könyvtár Kézirattára, Budapest. K 618.

MTAK Kt. RUI. 4° 47. = Kazinczy Ferenc: *Szalluszt magyarul. Cájus Sallustius Crispus*. 1826. MTA Könyvtár Kézirattára, Budapest. Magy. Irod. RUI. 4° 47.

MTAK Kt. RUI. 4° 48. = Kazinczy Ferenc: *Gájus Crispus Sallustius*. MTA Könyvtár Kézirattára, Budapest. Magy. Irod. RUI. 4° 48.

WIRTH 1902 = C. Sallustius Crispus: *Catilina összeesküvése* (ford. Kazinczy F.; átdolg., bev. és jegyz. ell. WIRTH Gy.). Budapest 1902.

ARANY 1962 = ARANY J.: *A magyar irodalom története rövid kivonatban*. In: Arany János Összes művei X. Prózai művek 1. Budapest 1962. 446–531.

DARKÓ 1930 = DARKÓ J.: *Antik eredetű hatások a magyar szépprózai stílus kialakulására*. Budapesti Szemle 218 (1930). 232–251.

DEBRECZENI 2011 = DEBRECZENI A.: *A Kazinczy kritikai életműkiadás textológiai problémái*. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica. 16 (2011) 25–32.

DOMONKOSI 1998 = DOMONKOSI Á.: *Kazinczy Sallustius-fordításának ö-zése*. Magyar Nyelvjárások 35 (1998) 87–94.

GERGYE 1993 = GERGYE L.: *Kazinczy Ferenc kézíratos hagyatéka*. Budapest 1993.

KAUFMANN 1898 = KAUFMANN L.: *A görög és római classicusok Kazinczy Ferenc levelezésében*. Irodalomtörténeti Közlemények 8 (1898) 271–341.

KAZINCZY 1979 = KAZINCZY F.: *Művei II. Levelezés* (szerk. Szauder M.). Budapest 1979.

KAZINCZY 2009 = KAZINCZY F.: *Pályám emlékezete*. Kazinczy Ferenc művei, kritikai kiadás (sajtó alá rendezte Orbán László). Debrecen 2009.

⁸⁸ NÉGYESY (1930: 120sk).

⁸⁹ SZÖRÉNYI, DOMONKOSI és MISKOLCZY már idézett cikke.

⁹⁰ SZÖRÉNYI (2010: 118).

KAZINCZY 1824 = KAZINCZY' előbeszéde az általa fordított Sallustiushoz, A' Cicero' első Catilinariájának első fejezetével. Kassa 1824.

KAZLEV = Kazinczy Ferenc levelezése. I–XXI. (szerk.: Váczy J.). Budapest 1890–1911., XXII. (I. pótkötet) 1927., XXIII. (II. pótkötet) 1960.

MISKOLCZY 2009 = MISKOLCZY A.: Kazinczy Ferenc Catilina és Kossuth között. Irodalomtörténeti Közlemények 113 (2009) 755–778.

NÉGYESY 1931 = NÉGYESY L.: Kazinczy pályája. Budapest 1931.

OZORAI 1903 = OZORAI L.: Kazinczy Ferencz Sallustius-fordításának nyelvéről. Egyetemes Philologiai Közlöny 27 (1903) 666–676; 749–760.

POLGÁR 2003 = POLGÁR A.: Catullus Noster. Catullus olvasatok a 20. század magyar költészetében. Pozsony 2003.

SZENCZY 1839 = SZENCZY I.: Római Classicusok magyar fordításban [...] Figyelmező 1839. 26–28. 422–428; 446–448; 458–465.

SZÖRÉNYI 2010 = SZÖRÉNYI L.: Kazinczy Sallustius-fordítása. In: Debreceni A. — Gönczy M. (szerk.): Ragyogni és Munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Debrecen 2010, 112–118.

TOMPA 1962 = TOMPA J.: A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv. Budapest 1972.

Kazinczy's Translation of Sallust

Nowadays we think of Ferenc Kazinczy as a neologist and an organizer of the Hungarian literature, not as a poet or writer, even less as a translator. Although he thought that the Hungarian language and literature could benefit by translating from foreign languages, and not by writing original works, none of his literary translations became canonical. It is quite ironic, that his favourite one, the translation of Sallust has been totally forgotten and unnoticed. He considered it as his most important work, reworked it several times, and compared his efforts to the task of the daughters of Danaus and Ixion's wheel. Kazinczy could not live the publication his work, it was only printed after his death, and never published again.